

PRACE GEOGRAFICZNE

zeszyt 177, 2024, 51–72

doi:

Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ
Komisja Geograficzna, Polska Akademia Umiejętności
Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego

SPOŁECZNA OPIEKA NAD DZIEDZICTWEM NA PRZYKŁADZIE DZIAŁANIA STOWARZYSZEŃ ZWYKŁYCH

Dominika Hołuj

Civic care for heritage on the example of ordinary associations' activities

Abstract: The article presents the results of a nationwide analysis of the collective of ordinary associations operating in and for the benefit of heritage objects and spaces. The results are presented regionally and by type of organization relating to the goals of their activity in heritage objects and spaces. The results of the survey lead to the reflection that ordinary associations relatively rarely take direct action towards objects and spaces, generally using their limited potential for the realization of watchdog and advocacy goals (especially paying attention to local heritage, to deteriorating, abandoned objects and spaces), popularization, education (including sightseeing) and documentation activities. The largest number of organizations were identified in Mazovia, Greater Poland, Silesian, Little Poland and Lower Silesian provinces, while the smallest were identified in the Opole, Podlachian, Lubusz, Warmian-Masurian, Subcarpatian and Holy Cross provinces. There is a noticeable domination of organizations pursuing goals in the following areas: nurturing local and regional culture, maintaining the memory of events, historical figures and period in history, and caring for a selected type of tangible heritage. It should be emphasized that the distribution of organizations operating in and for heritage sites and spaces by type of activity indicates quite different areas of their concentration compared to statistics for the collective as a whole.

Keywords: cultural heritage, space, NGOs, ordinary associations, Poland

Zarys treści: W artykule przedstawiono wyniki analizy zbiorowości stowarzyszeń zwykłych działających w/na rzecz obiektów i przestrzeni dziedzictwa. Wyniki zaprezentowano

w ujęciu regionalnym i w podziale na typy organizacji odnoszące się do celów ich aktywności w obiektach i przestrzeniach dziedzictwa. Rezultaty badania wskazują, że stowarzyszenia zwykle stosunkowo rzadko podejmują bezpośrednie działania wobec obiektów i przestrzeni, zasadniczo wykorzystują swój potencjał do realizacji celów popularyzatorskich, edukacyjnych, dokumentacyjnych, strażniczych i rzeczniczych (szczególnie zwracając uwagę na dziedzictwo lokalne, obiekty niszczone, opuszczone). Najwięcej organizacji zidentyfikowano w województwach: mazowieckim, wielkopolskim, śląskim, małopolskim i dolnośląskim, najmniej zaś w opolskim, podlaskim, lubuskim, warmińsko-mazurskim, podkarpackim i świętokrzyskim. Wyraźnie dominują organizacje realizujące cele w zakresie: pielęgnowania kultury lokalnej i regionalnej, podtrzymywania pamięci o wydarzeniach, postaciach historycznych i okresie w dziejach oraz opieki nad wybranym typem dziedzictwa materialnego. Podkreślenia wymaga fakt, że rozmieszczenie organizacji działających w i na rzecz obiektów i przestrzeni dziedzictwa w podziale na typy działalności wskazuje zupełnie inne obszary ich koncentracji w stosunku do statystyk dla całej zbiorowości.

Słowa kluczowe: dziedzictwo kulturowe, przestrzeń, organizacje pozarządowe, stowarzyszenia zwykle, Polska

Wprowadzenie

Działalność organizacji pozarządowych w przestrzeni wpisuje się w problematykę podejmowaną w badaniach z zakresu geografii humanistycznej, dla której podstawowym celem badawczym jest wyjaśnianie ludzkich zachowań w danym środowisku geograficznym oraz relacji pomiędzy społecznością a przestrzenią (Domański 2000). Analizowane są wybory człowieka jako istoty wartościującej „świat i miejsce, w którym żyje i które jest jego domem w dosłownym i metaforycznym sensie” (Jędrzejczyk 2016: 304) oraz człowieka, który aktywnie wpływa na wartości krajobrazu kulturowego, sposoby i kierunki jego wykorzystania (Nayak, Jeffrey 2011; Johnson, Schein, Winders 2013; Mercier, Norton 2019). Geografia dziedzictwa z kolei skupia się na badaniu odniesionych przestrzennie działań człowieka wobec tego zasobu, ich lokalizacji, rozmieszczenia i skali (Graham, Ashworth, Tunbridge 2000). Wpisując się w ten nurt badań, w artykule zaprezentowano wyniki analizy przeprowadzonej na zbiorowości polskich stowarzyszeń zwykłych, działających w i na rzecz obiektów i przestrzeni dziedzictwa, określającej lokalizację siedzib tych organizacji, ich rozmieszczenie w regionach, a w dalszej kolejności różnicującej cele ich działania.

Spółeczna opieka nad dziedzictwem

Materialnie i niematerialne pozostałości przeszłości stają się dziedzictwem wtedy, gdy jednostka czy społeczność podejmie samodzielną decyzję o wzięciu ich w opiekę, symbolicznie (choć czasami i formalnie) je „odziedziczy” i uzna za wartościowe

(Smith 2006; Ashworth, Graham, Tunbridge 2007; King 2008; Howard 2009; Tomaszewski 2012; Harrison 2013; Purchla 2014; Jędrzejczyk 2016; Góral 2016; Skalska, Koskowski 2017; Ćwik 2020). Postrzeganie przestrzeni przez człowieka i dziedzictwa w tej przestrzeni jest więc funkcją wyboru tych przestrzeni, które mają dla niego znaczenie i posiadają istotne cechy (Tuan 1987; Hayden 2014), wyzwalają potrzebę zaopiekowania się (Relph 1976). Już w 1938 r. Znaniecki pisał: „(...) podmioty ludzkie nigdy nie doświadczają jakiejś powszechnej, obiektywnej, bezjakościowej, niezmiennej (...) przestrzeni (...). Dane im są w doświadczeniu niezliczone „przestrzenie”, jakościowo różnorodne, ograniczone, niepodzielne, zmienne, ale przy tym dodatnio lub ujemnie oceniane” (Znaniecki 2011: 123).

Wybór dziedzicznego zasobu często jest związany z jego znaczeniem symbolicznym (Blake 2000; *International Encyclopedia of Human Geography* 2009; Rembowska 2013), opiera się na emocjach, jakie wywołuje, oraz wiedzy i doświadczeniach, jakich dostarcza (Davidson, Milligan 2004; Bondi, Davidson, Smith 2006; Jones 2006), a także na przywiązaniu do miejsca (Low, Altman 1992). Smith i Campbell (2015: 445) stwierdzają, że przede wszystkim do objęcia opieką, odziedziczenia wybierane są „miejsca, w których ludzie czują”. Społeczność dziedziczy także przestrzenie, które służą „odzyskiwaniu historii” w szczególności grup zmarginalizowanych czy wywłaszczonych (*The Dictionary of Human Geography* 2009). Akt dziedziczenia może też być reakcją na to, co się dzieje, lub na brak działania (Purchla 2014; Hołuj 2023). Nie musi być powiązany z formalnie ustanowionym prawem własności względem zasobu (Meyer-Bisch 2009). Jest formą własności symbolicznej, a co za tym idzie, społeczności, i ich organizacje mogą obejmować dziedzictwo opieką, brać za nie odpowiedzialność bez ustanowionych praw własności do przestrzeni czy obiektu. Coraz częściej podnosi się, że dla zachowania wartości kulturowych dziedzictwa konieczna jest społeczna partycypacja w opiece nad nim, także realizowana poprzez organizacje pozarządowe (Midura 1981; Skalski 2008; Goddard 2009, Murzyn-Kupisz, Działek 2013; Purchla 2014; Fuglewicz 2016; Góral 2016; Skalska, Koskowski 2017; Häyrynen 2018; Kisić, Tomka 2018; Nowicki 2018; Ćwik 2020; Murzyn-Kupisz, Hołuj, Działek 2022).

Działania na rzecz dziedzictwa, w tym tego budującego tożsamość kulturową jednostki czy grup, mogą być realizowane poprzez aktywności o materialnych, jak i niematerialnych skutkach (Runge 2020). Przestrzeń może być lokalizacją działań związanych z dziedzictwem niematerialnym, służyć jego podtrzymywaniu czy odtwarzaniu, a także może być powiązana z wydarzeniami, procesami czy postaciami historycznymi, tym samym stając się niekiedy niezbędną dla kultywowania pamięci (Nora 1989; Hoelscher, Alderman 2004; Runge 2023) czy rozwijania zainteresowania historią, jak w przypadku grup odtwórstwa historycznego, będącego formą realizacji pasji połączoną z działaniami edukacyjnymi, ale też skutkującą ożywianiem miejsc związanych z odtwarzanymi wydarzeniami, zwyczajami itp.

(Lewandowski 2022). Tym samym można uznać, że działania społeczne w obiektach i przestrzeniach dziedzictwa nie zawsze będą oznaczały objęcie ich wprost opieką, a jedynie podejmowanie aktywności w tych obiektach i przestrzeniach powiązanych są z historią miejsca, wydarzeniami czy postaciami historycznymi. W artykule analizę społecznego wyboru przestrzeni objętych opieką przeprowadzono zgodnie z ujęciem heterotelicznym przestrzeni, z uwzględnieniem z jednej strony relacji materialnych (jej użytkowania, kształtowania), a z drugiej – jej poznawania, wartościowania i doświadczania (Lisowski 2014).

Zakres badania, cel i metoda

Badaniem objęto stowarzyszenia zwykle będące uproszczoną formą stowarzyszeń działającą w Polsce na podstawie wybranych przepisów Ustawy z dnia 7 kwietnia 1989 r. Prawo o stowarzyszeniach (t.j. Dz.U. 2020 poz. 2261). Posiadają one ułomną osobowość prawną (art. 40 ust. 1). Stowarzyszenie zwykle może we własnym imieniu nabywać prawa, w tym własność i inne prawa rzeczowe, zaciągać zobowiązania, pozywać i być pozywane (art. 40 ust. 2). Dotyczą ich ograniczenia działalności określone w art. 42 ustawy. W praktyce oznacza to, że najczęściej ta forma zorganizowanej działalności społecznej wybierana jest jako pierwszy etap formalizacji aktywności ruchów i inicjatyw społecznych. Działają one na podstawie regulaminu, w którym określone są m.in. cele ich działania. Stowarzyszenie rozpoczyna działalność z chwilą wpisu do ewidencji prowadzonej przez starostów (będących także dla tych stowarzyszeń organami nadzoru). Zapisy ewidencji powtarzają ustalenia regulaminów stowarzyszeń zwykłych (także w zakresie zadań, jakie stawiają przed organizacją jej założyciele). Te 380 powiatowych ewidencji (pobrane z Biuletynów Informacji Publicznej we wrześniu 2023 r.) stanowiło bazę dla kwerendy, której celem była identyfikacja stowarzyszeń działających w i na rzecz obiektów i przestrzeni dziedzictwa. Tego typu analiza, o kompleksowym charakterze, obejmująca stowarzyszenia zwykle w całej Polsce, które realizują cele na rzecz przestrzeni dziedzictwa, nie była wcześniej przeprowadzana przez badaczy organizacji społecznych i tych zajmujących się dziedzictwem kulturowym. Próbę typologii działań organizacji pożytku publicznego w skali ogólnopolskiej w analizowanym obszarze podjęto natomiast w pracy Hołuj (2023). Jej wyniki nie mogą służyć do pogłębionych porównań z rezultatami badań stowarzyszeń zwykłych z uwagi na inaczej dobraną próbę badawczą.

Analizy prowadzono w okresie wrzesień 2023 – marzec 2024. W pierwszym etapie badania przeanalizowano informacje ewidencyjne, w szczególności w zakresie celów działania organizacji, ale także danych dodatkowych pod względem występowania w nich treści wskazujących na związki organizacji z przestrzeniami dziedzictwa (zarówno bezpośrednio, np. opiekę nad zasobem, jak i pośrednio, np. wykonywanie

działań strażniczych). Wyniki badania dokumentacji rejestrowej zostały następnie zweryfikowane i uzupełnione informacjami zawartymi w mediach społecznościowych czy na stronach internetowych stowarzyszeń. Badanie oparto więc na materiałach zastanych, przy czym jako priorytetowe źródło wykorzystano rejestry stowarzyszeń zwykłych. Wyboru danych rejestrowych jako głównego materiału do badania dokonano ze względu na odpowiedniość, aktualność i dokładność tego źródła (Runge 2007). W każdym przypadku gdy informacje i dane zawarte w niniejszym tekście pochodzą z tychże ewidencji, nie wskazywano ich jako źródła, co podyktowane jest wielkością wykorzystanej dokumentacji. W sytuacjach zaś, gdy informacja pochodzi z innego, uzupełniającego źródła, dodano stosowne odwołania (strony internetowe, konta w mediach społecznościowych itp.).

Celem poznawczym kwerendy było poszerzenie stanu wiedzy o specyfice działania tych organizacji w obszarze opieki nad obiektami i przestrzeniami dziedzictwa oraz działań w tych obiektach i przestrzeniach. Jego realizacja wymagała uzyskania odpowiedzi na pytania badawcze:

- (1) Jakie jest rozmieszczenie regionalne stowarzyszeń zwykłych, które w swoich celach mają opiekę nad obiektami i przestrzeniami dziedzictwa oraz/lub działają w takich obiektach i przestrzeniach?
- (2) Jakie przestrzenie, obiekty i typy dziedzictwa wybierały one do objęcia opieką lub podejmowania w nich aktywności?

Informacje uzyskane w wyniku odpowiedzi na sformułowane pytania zostały skonfrontowane z wiedzą na temat przebiegu wydarzeń i procesów historycznych, w szczególności zaś w odniesieniu do obszaru (zasięgu) ich występowania lub oddziaływania. Historię obszaru czy jego mieszkańców uznano za czynniki determinujące w różnych wymiarach cele działania organizacji społecznych. Rezultatem tej analizy było sformułowanie wniosków dotyczących regionalnych skupień organizacji zainteresowanych danym typem obiektów, rodzajem kultury, postacią czy wydarzeniem historycznym. Te obserwacje pozwoliły na wyodrębnienie grup celów organizacji w kontekście ich zainteresowania przestrzeniami dziedzictwa. Uzyskane w wyniku analizy rezultaty przedstawiono zarówno w formie danych liczbowych, jak i jako charakterystykę opisową, a także graficznie – na mapach prezentujących przestrzenne rozmieszczenie organizacji ogółem oraz według głównych celów ewidencyjnych.

Stowarzyszenia działające w i na rzecz obiektów i przestrzeni dziedzictwa w przekroju regionalnym

Według stanu na wrzesień 2023 w Polsce działało 12867 stowarzyszeń zwykłych, w tym 3986 (ok. 31%) wskazywało, że obszarem ich działania jest kultura, historia i dziedzictwo kulturowe. Na podstawie kwerendy ewidencji stowarzyszeń zwykłych

ustalono, że w tej zbiorowości 993 organizacje (7,72% stowarzyszeń zwykłych; 24,91% stowarzyszeń zwykłych, których celem jest kultura, historia i dziedzictwo kulturowe) działały w i na rzecz obiektów i przestrzeni dziedzictwa. Regionalne rozmieszczenie tych organizacji (tab. 1; ryc. 1) wskazuje na koncentrację stowarzyszeń zwykłych ogółem, stowarzyszeń realizujących cele w zakresie kultury, historii i dziedzictwa kulturowego oraz tych działających w i na rzecz obiektów i przestrzeni

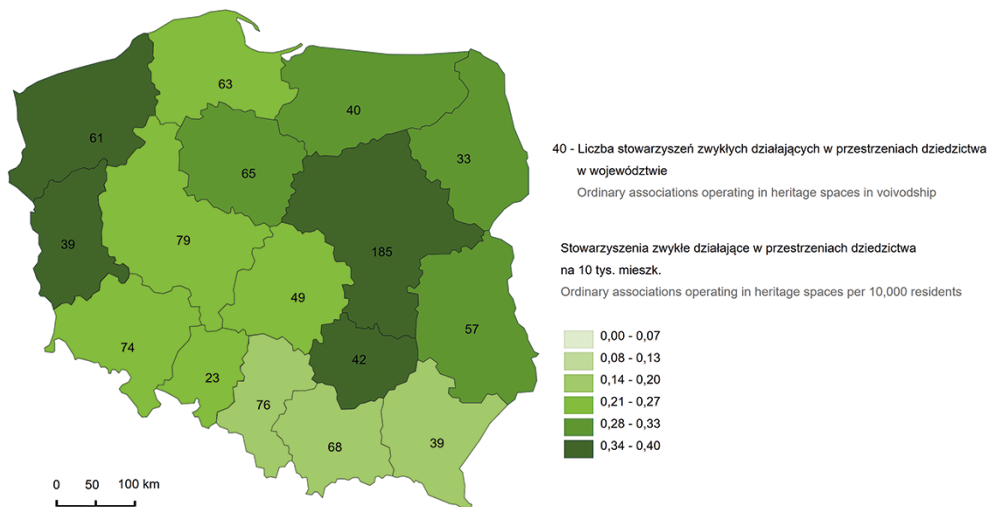
Tab. 1. Stowarzyszenia zwykłe działające w i na rzecz obiektów i przestrzeni dziedzictwa w Polsce w 2023 r.

Table 1. Ordinary associations operating in and for heritage sites and spaces in Poland in 2023

Województwo Voivodship	Stowarzyszenia zwykłe Ordinary associations				
	Ogółem Grand total	w tym: realizujące cele w zakresie: kultury, historii i dziedzictwa kulturowego of which: realizing objectives in the field of: culture, history and cultural heritage			
		Ogółem Total	w tym: działające w i na rzecz obiektów i przestrzeni dziedzictwa of which: operating in and for heritage sites and spaces		
			Ogółem Total	[%] stowarzyszeń zwykłych Percentage of ordinary associations	[%] stowarzyszeń zwykłych realizujących cele w zakresie: kultury, historii i dziedzictwa kulturowego Percentage of ordinary associations realizing objectives in the field of: culture, history and cultural heritage
Dolnośląskie	993	306	74	7,45	24,18
Kujawsko-pomorskie	798	267	65	8,15	24,34
Lubelskie	547	200	57	10,42	28,50
Lubuskie	353	94	39	11,05	41,49
Łódzkie	680	187	49	7,21	26,20
Małopolskie	1007	353	68	6,75	19,26
Mazowieckie	2552	743	185	7,25	24,90
Opolskie	247	72	23	9,31	31,94
Podkarpackie	461	157	39	8,46	24,84
Podlaskie	308	138	33	10,71	23,91
Pomorskie	648	221	63	9,72	28,51
Śląskie	1240	366	76	6,13	20,77
Świętokrzyskie	463	166	42	9,07	25,30
Warmińsko-mazurskie	434	131	40	9,22	30,53
Wielkopolskie	1306	333	79	6,05	23,72
Zachodniopomorskie	830	252	61	7,35	24,21
Polska	12867	3986	993	7,72	24,91

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS i rejestrów stowarzyszeń zwykłych.

Source: author's own study based on GUS data and registers of ordinary associations.

Ryc. 1. Stowarzyszenia zwykłe działające w i na rzecz obiektów i przestrzeni dziedzictwa – nominalnie i na 10 tys. mieszkańców w Polsce w 2023 r.

Fig. 1. Ordinary associations operating in and for heritage sites and spaces – total amount and per 10,000 residents in Poland in 2023

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS i rejestrów stowarzyszeń zwykłych.

Source: author's own study based on GUS data and registers of ordinary associations.

dziedzictwa w województwach: mazowieckim, wielkopolskim, śląskim, małopolskim i dolnośląskim. Najmniej stowarzyszeń zlokalizowanych jest w: opolskim, podlaskim, lubuskim, warmińsko-mazurskim, podkarpackim i świętokrzyskim, będących generalnie regionami o bardzo niskim lub stosunkowo niskim poziomie urbanizacji oraz nieposiadających ośrodków miejskich pow. 200 tys. mieszcz. W przypadku pięciu województw z najwyższymi wskazaniami liczby stowarzyszeń w każdym z trzech ujęć ich łączny udział w całej zbiorowości w danym przekroju wynosi ok. 50%.

Analizując strukturę procentową stowarzyszeń zwykłych działających w i wobec obiektów i przestrzeni dziedzictwa w ogólnej zbiorowości stowarzyszeń zwykłych, zauważalne jest, że najwyższe wyniki uzyskały województwa słabo zaludnione i stosunkowo słabo zurbanizowane tj. lubuskie, podlaskie, lubelskie i pomorskie. Jest to niejako odwróceniem wyniku nominalnego, ponieważ jednocześnie najniższe rezultaty w kryterium procentowym osiągnęły regiony, które znalazły się w grupie o nominalnie najwyższej liczbie stowarzyszeń, tj. Wielkopolska, Śląsk oraz Małopolska.

Podobne wnioski można wysnuć w przypadku analizy udziału stowarzyszeń zwykłych działających w i wobec obiektów i przestrzeni dziedzictwa w stosunku do zbiorowości stowarzyszeń realizujących cele w zakresie kultury, historii i dziedzictwa kulturowego. Tu najwyższy udział osiągnęło województwo lubuskie (aż 41,49%), a następnie: opolskie, warmińsko-mazurskie, pomorskie i lubelskie. Najbardziej przestrzenie dziedzictwa były przedmiotem zainteresowania organizacji małopolskich i śląskich. Regiony najmniej zaludnione, bez dużych ośrodków miejskich, osiągają wyższe procentowe udziały stowarzyszeń działających w przestrzeniach dziedzictwa zarówno w stosunku do regionów posiadających nominalnie najwięcej takich organizacji, jak i w stosunku do wyniku średniego dla Polski.

W przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców (ryc. 1) najwyższe rezultaty (powyżej 0,34) osiągnięto w: lubuskim, zachodniopomorskim, świętokrzyskim i mazowieckim. Pomiędzy 0,28–0,33 w: kujawsko-pomorskim, podlaskim, lubelskim i warmińsko-mazurskim. Jest to znacząco różny wynik od tego dla wartości nominalnych. Powtarza się wprawdzie Mazowsze, ale jest to region specyficzny, wymywiający z całej Polski różne aktywności, także społeczne. W pozostałych przypadkach najwyższe wyniki osiągnęły województwa o najniższych wskaźnikach gęstości zaludnienia oraz niskich (w tym najniższych w Polsce) wskaźnikach urbanizacji. Z kolei regiony o najwyższych gęstościach zaludnienia osiągnęły stosunkowo niższe wyniki (Śląsk, Małopolska). Z tej prawidłowości wyłamuje się podkarpackie, które zarówno cechuje średnia w skali kraju gęstość zaludnienia i jednocześnie niski poziom nasycenia organizacjami działającymi w przestrzeniach dziedzictwa.

Stowarzyszenia działające w i na rzecz obiektów i przestrzeni dziedzictwa – typy i charakterystyka

Analiza ewidencyjnych celów działania stowarzyszeń pozwoliła na wyodrębnienie typów organizacji wg celu działania związanego z obiektami i przestrzeniami dziedzictwa (tab. 2; ryc. 2)¹. W zbiorowości 993 organizacji, które działają w lub wobec obiektów i przestrzeni dziedzictwa najliczniej reprezentowanym typem były stowarzyszenia pielęgnujące kulturę lokalną lub regionalną (288 NGO, 29%). Co istotne, było ich znacząco więcej niż organizacji pielęgnujących kulturę polską (92 NGO, 9%). Z jednej strony ta różnica świadczy o dużym zainteresowaniu lokalnością, z drugiej – trzeba zauważyć, że społeczne zainteresowania kulturą Polski jest częściowo realizowane nie poprzez pryzmat obszarowy, ale przez pielęgnowanie pamięci

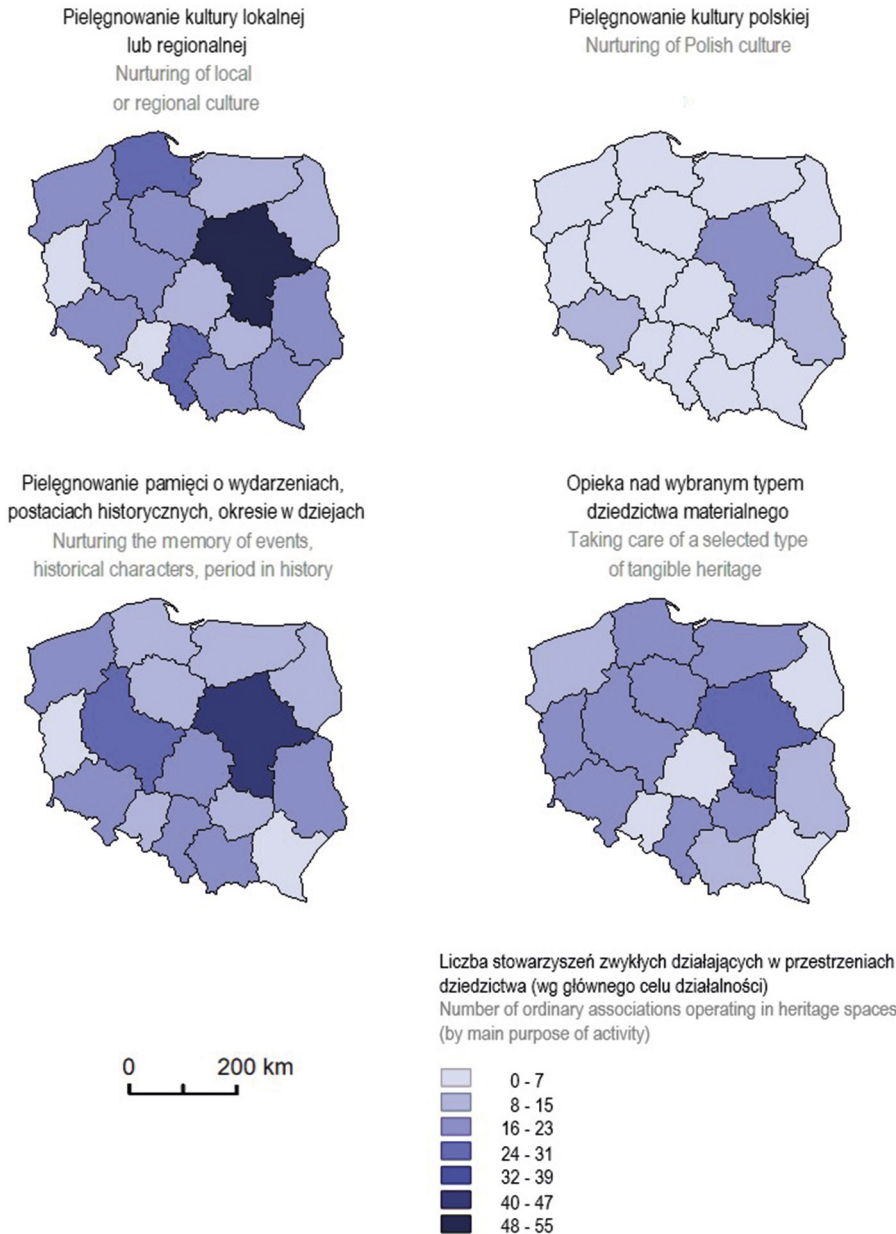
¹ Typologia ta uwzględnia główny, podstawowy cel działalności stowarzyszenia zwykłego, związany z analizowanym tematem. Oznacza to, że w przypadku części z organizacji mogą wystąpić przypadki sporadycznego, dodatkowego, ograniczonego czasowo realizowania innych celów ewidencyjnych.

Tab. 2. Cele ewidencyjne stowarzyszeń zwykłych działających w i wobec obiektów i przestrzeni dziedzictwa w Polsce w 2023 r.
Table 2. The registry goals of ordinary associations operating in and for heritage sites and spaces in Poland in 2023

Województwo Voivodship	Pielęgnowanie kultury lokalnej lub regionalnej Nurturing of local or regional culture		Pielęgnowanie pamięci o wydarzeniach, postaciach historycznych, okresie w dziejach Nurturing the memory of events, historical characters, period in history		Opieka nad wybranym typem dziedzictwa materialnego Taking care of selected type of tangible heritage		Pielęgnowanie kultury polskiej Nurturing of Polish culture		Pielęgnowanie kultury artystycznej Nurturing of artistic culture		Zachowanie pamięci miejsca, opieka nad obiektem lub zespołem obiektów Preserving the memory of a place object or architectural establishment		Działania na rzecz zachowania lub przywrócenia ład przestrzennego Actions for preserving or restoring spatial order		Inne cele Other purposes	
	Ogółem Total	%	Ogółem Total	%	Ogółem Total	%	Ogółem Total	%	Ogółem Total	%	Ogółem Total	%	Ogółem Total	%	Ogółem Total	%
Dolnośląskie	17	23	20	27	21	29	10	14	3	4	1	1	0	0	2	3
Kujawsko-pomorskie	20	31	14	21	19	29	3	5	4	6	2	3	1	2	2	3
Lubelskie	17	30	17	30	8	14	8	14	5	9	2	3	0	0	0	0
Lubuskie	6	15	4	10	16	41	5	13	1	3	5	13	2	5	0	0
Łódzkie	11	23	23	47	7	14	6	12	0	0	2	4	0	0	0	0
Małopolskie	23	34	18	27	8	12	7	10	7	10	3	5	1	1	1	1
Mazowieckie	55	30	42	23	29	16	22	12	11	6	17	9	6	3	3	1
Opolskie	4	18	10	44	3	13	1	4	2	9	1	4	1	4	1	4
Podkarpackie	19	49	5	12	7	18	2	5	3	7	1	3	1	3	1	3
Podlaskie	10	30	12	37	2	6	5	15	4	12	0	0	0	0	0	0
Pomorskie	24	38	10	16	20	32	2	3	4	6	2	3	0	0	1	2
Śląskie	24	32	21	28	17	22	5	7	1	1	3	4	3	4	2	3
Świętokrzyskie	10	24	10	24	17	41	1	2	1	2	3	7	0	0	0	0
Warmińsko-mazurskie	10	25	8	20	16	40	5	13	1	3	0	0	0	0	0	0
Wielkopolskie	22	28	24	30	21	27	4	5	1	1	4	5	3	4	0	0
Zachodniopomorskie	16	26	18	30	11	18	6	10	4	7	2	4	3	5	1	2
Polska	288	29	256	26	222	22	92	9	52	5	48	5	21	2	14	2

Źródło: opracowanie własne na podstawie rejestrów stowarzyszeń zwykłych.
Source: author's own study based on registers of ordinary associations.

Ryc. 2. Rozmieszczenie regionalne stowarzyszeń zwykłych działających w i wobec obiektów i przestrzeni dziedzictwa wg najczęściej reprezentowanych celów ewidencyjnych w Polsce w 2023 r.

Fig. 2. Regional distribution of ordinary associations operating in and for heritage sites and spaces according to the most frequently represented registry goals in Poland in 2023

Źródło: opracowanie własne na podstawie rejestrów stowarzyszeń zwykłych.

Source: author's own study based on registers of ordinary associations.

o konkretnych wydarzeniach, postaciach historycznych czy okresie w dziejach kraju. Ten zakres celów konstrytuje drugą pod względem liczebności zbiorowość (256 NGO, 26%), z najliczniejszą reprezentacją w: mazowieckim, wielkopolskim, łódzkim, śląskim i dolnośląskim (łącznie w tych regionach ponad 50% organizacji realizujących ten cel). Jeżeli dodamy udział NGO w grupach związanych z kulturą polską i powyższej to łącznie stanowią one 35% analizowanej zbiorowości NGO działających w i na rzecz obiektów i przestrzeni dziedzictwa. W niektórych regionach łączny udział organizacji pielęgnujących kulturę polską oraz pamięć o wydarzeniach, postaciach czy okresie w dziejach wynosił nawet: 60% NGO (łódzkie), 51% (podlaskie), 47% (opolskie). Działania stowarzyszeń związane są więc z trzema rodzajami identyfikacji kulturowej obszarowej: lokalną (kultury lokalne i regionalne), lokalną, ale wpisującą się w kulturę polską, np. poprzez zainteresowanie lokalnymi elementami wydarzeń o zasięgu ogólnokrajowym (np. powstania, II wojna światowa) i trzecia, najmniej liczna, grupa to organizacje o profilu patriotycznym, w których zakres ich zainteresowania nie jest związany z lokalnością w żadnym wymiarze. Zajmują się pielęgnowaniem różnie rozumianej polskości, odwołując się do uznanych przez siebie za ikoniczne postaci czy do wydarzeń z historii Polski.

Analizując regiony, w których udział organizacji pielęgnujących kultury lokalne i regionalne był najwyższy (podkarpackie, pomorskie, małopolskie, śląskie, kujawsko-pomorskie), można zauważyć, że są to inne regiony w stosunku do tych, które charakteryzowały z kolei najwyższe udziały organizacji pielęgnujących historię kraju (podlaskie, dolnośląskie, lubelskie, lubuskie, warmińsko-mazurskie). W przypadku tych ostatnich były to regiony obejmujące Polskę Wschodnią oraz tzw. Ziemię Odzyskaną.

W najliczniejszym typie organizacji identyfikujących się z kulturą lokalną i regionalną dominowały te pierwsze (90% zbiorowości). Oba podtypy podają jako główny punkt odniesienia zasięg w wymiarze geograficznym w powiązaniu z kryterium kulturowym. Niekiedy są to granice identyfikowalne administracyjne. Organizacje regionalne najczęściej obejmują województwo i częściowo regiony sąsiednie, co wiąże się z przebiegiem historycznych zasięgów danej kultury bądź zjawiska. Organizacje działające lokalnie w obszarach wiejskich obejmują całą gminę, jedną lub kilka miejscowości, niekiedy wybrane sołectwo (przysiółek). W gminach miejskich – całe miasto lub jego część (dzielnice, osiedle, ulicę), np. Wrocław-Nadodrże, Warszawa-Żoliborz, Saska Kępa, Praga, Sadyba; Kraków-Swoszowice, Kazimierz, Nowa Huta; Gdynia-Orłowo; Świnoujście – Stowarzyszenie Przyjaciół ulicy Hołdu Pruskiego. Czasem organizacje interesują się określoną miejscowością i okolicą (np. Stowarzyszenie „Odkrywamy bliskie historie” z Grodziska Mazowieckiego).

W tej grupie zakres zainteresowania obiektami i przestrzeniami dziedzictwa skupia się na obiektach i przestrzeniach budujących tożsamość kulturową obszaru, w tym w szczególności tymi niszczącymi i opuszczonymi. Organizacje gromadzą informacje,

ikonografię dotyczącą przestrzeni, miejsc, obiektów. Na przykład Stowarzyszenie *Semper Silesiana*, propagujące śląską kulturę, prowadzi Wirtualne Muzeum Śląska, zawierające ikonografię i informacje o śląskiej architekturze. Stowarzyszenie „Odkrywamy bliskie historie” z Grodziska Mazowieckiego, zbiera, bada i upowszechnia historię małych miast i wsi z okolic Warszawy, opracowało mapę z miejscami pamięci, dba o te miejsca (<https://www.facebook.com/bliskiehistorie/>). Podobny zasięg działania ma Stowarzyszenie Regionalna Grupa Historyczna Schondorf, która interesuje się historią Liskowa (dawnej: Schondorf) oraz okolicznych miejscowości, m.in. gromadzi stare zdjęcia i wspomnienia mieszkańców, dzięki którym rozszyfrowane zostają lokalizacje i funkcje obiektów. Wiele z nich to obiekty nieistniejące lub ruiny (np. dziedzictwo ewangelickie, żydowskie) (<http://www.schondorf.pl/>).

Niekiedy organizacje w nazwie wprost odnoszą się do szczególnych celów swojego działania, np. Stowarzyszenie „Obrońcy Zabytków Warszawy”, „Stowarzyszenie Zapomniany Białystok” (dbające o dziedzictwo żydowskie i ewangelickie oraz starą, drewnianą zabudowę, która znika z lokalnego krajobrazu, a jest charakterystyczna dla tego obszaru) (https://www.facebook.com/ZapomnianyBialystok/?locale=pl_PL). Stowarzyszenia realizują cele poprzez pełnienie funkcji strażniczych i rzeczniczych, np. Łazęga Poznańska – walcząca o zachowanie Synagogi Nowej (<https://www.facebook.com/lazegapoznanska>), Stowarzyszenie Ochrony Krajobrazu Sudetów Zachodnich „Przełom” ze Szklarskiej Poręby identyfikujące przypadki niszczenia lokalnego krajobrazu kulturowego.

W grupie NGO pielęgnujących pamięć o wydarzeniach, postaciach historycznych, okresie w dziejach dominują organizacje związane z tematyką militarną (działają w każdym z województw, przy czym w: opolskim i świętokrzyskim stanowią aż 90% wszystkich NGO z tego typu, a w województwach: warmińsko-mazurskim, pomorskim, podkarpackim, dolnośląskim lubuskim, wielkopolskim, kujawsko-pomorskim, lubelskim, mazowieckim - pomiędzy 70 a 90%.) Zaobserwowano zróżnicowanie regionalne tematyki militarnej, powiązane z lokalizacją obiektów czy miejsc wydarzeń historycznych, a także zasięgów aktywności historycznych formacji militarnych. Wśród najczęstszych wątków historycznych (powiązanych zarówno z wydarzeniami, osobami, jak i okresem w dziejach – w zależności od konkretnej organizacji) znalazły się:

- (1) II wojna światowa (często powiązana z zainteresowaniem okresem powojennym z uwagi na losy żołnierzy AK). Dominowała w: łódzkim, mazowieckim, śląskim, pomorskim, lubelskim, wielkopolskim, warmińsko-mazurskim czy zachodnio-pomorskim. Pojawia się także jako przedmiot zainteresowania organizacji, gdy w obszarze jej działania miało miejsce ważne wydarzenie (np. w łódzkim działają organizacje podtrzymujące pamięć o bitwie nad Bzurą) lub działały określone formacje wojskowe (np. w mazowieckim Batalion Pięść). Organizacje opiekują się miejscami pamięci (np. w śląskim NGO dbająca o pamięć o ofiarach obozu dwóch

- reżimów w Lasowicach; w lubelskim NGO podtrzymująca pamięć o żołnierzach rozstrzelanych przez NKWD w lesie Baran w latach 1944–1945 – w miejscu zwanym Małym Katyniem Podlaskim).
- (2) epoka średniowiecza – dominuje na Dolnym Śląsku (40% NGO w tej grupie), szczególnie odnosząc się do Piastów śląskich (zarówno grupy rekonstrukcyjne, jak i upamiętniające miejsca i postaci). Tematyką zajmują się też NGO z: kujawsko-pomorskiego (dziedzictwo krzyżackie – głównie grupy rekonstrukcyjne. Działają w obszarze zasięgu państwa krzyżackiego, a więc także w warmińsko-mazurskim i kujawsko-pomorskim).
- (3) zainteresowanie okresem średniowiecza widoczne jest też wśród NGO wielkopolskich (dziedzictwo piastowskie).
- (4) wojna polsko-bolszewicka 1920 r., w szczególności Bitwa Warszawska. Dominują tu organizacje działające w granicach przebiegu frontu (mazowieckie, lubelskie), a także odnoszące się do wydarzeń (np. w Skierniewicach NGO upamiętniająca fakt przybycia do miasta pociągu z amunicją przekazaną jako pomoc dla walczących Polaków od: Węgier, Ukrainy i Francji).
- (5) organizacje często interesują się powstaniami: styczniowym (w województwach, gdzie miały miejsce potyczki, np. lubelskim, małopolskim, mazowieckim, ale też dookreślając cele działania poprzez pryzmat walczących formacji, np. w łódzkim – Stowarzyszenie „Pułk Opoczyński 1863–1864”), powstaniem śląskim (województwa śląskie i opolskie), wielkopolskim (Wielkopolska), czy powstaniem warszawskim (mazowieckie).

Organizacje powyższe działają w dużej mierze w obiektach powojkowych i obronnych, a także w przestrzeniach, w których miały miejsce wydarzenia historyczne. Dominują grupy rekonstrukcyjne i organizacje upamiętniające miejsca wydarzeń w przestrzeni publicznej (tablice, pomniki).

Będąc w mniejszości organizacje niezajmujące się tematyką militarną często zainteresowane są okresem po II wojnie światowej, w szczególności lokalnymi emanacjami wydarzeń ogólnokrajowych, np. akcji strajkowych czy – szerzej – działania opozycji antykomunistycznej, w powiązaniu z konkretnymi miejscami i osobami (np. NGO z Warszawy upamiętniające działalność NSZZ „Solidarność” Pracowników Huty Warszawa i ich współpracę z ks. Popiełuszką).

Rozproszone przestrzennie są organizacje zainteresowane zachowaniem pamięci o osobach i miejscach związanych z: zsyłaniem Polaków na Syberię, z rzezią wołyńską czy zbrodnią w Katyniu. Działają one jednak głównie w Polsce lokalnie, upamiętniając ofiary w przestrzeni publicznej.

Wiele organizacji przypomina o lokalnych wymiarach Holokaustu w kontekście dawnych mieszkańców. Takie NGO działają głównie w łódzkim, małopolskim i podlaskim, np. organizacja upamiętniająca społeczność żydowską Dąbrowy Białostockiej, prowadząca internetowe kompendium wiedzy o tamtejszej dawnej społeczności

żydowskiej, zawierające m.in. zbiory materiałów źródłowych, w tym zdjęcia, nagrania, wirtualny spacer wraz z mapą przedwojennej Dąbrowy i miejscami, w których mieszkali czy pracowali Żydzi. Organizacja porządkuje także miejsca pamięci, w tym cmentarz żydowski (Budzińska 2021).

Analiza działania organizacji upamiętniających postacie historyczne w zasadzie w każdym przypadku wskazuje na konkretne powiązania osoby z miejscem lokalizacji siedziby stowarzyszenia, przy czym często są to osoby powszechnie znane w Polsce, ale powiązane w jakiś sposób z lokalizacją NGO (np. w powiecie toruńskim działa organizacja podtrzymująca pamięć o miejscu śmierci bł. ks. Jerzego Popiełuszki; w Białej Podlaskiej stowarzyszenie podtrzymujące pamięć o mieście jako miejscu urodzenia Bogusława Kaczyńskiego, krytyka muzycznego i wielkiego miłośnika opery; inna organizacja planuje postawienie pomnika Władysława Reymonta w Lipcach Reymontowskich przy domu, w którym pisarz mieszkał; w Małopolsce w Kosarzyskach działa stowarzyszenie upamiętniające aktorkę Danutę Szaflarską – urodzoną w tej miejscowości). Sporadycznie zdarzają się upamiętnienia postaci rozpoznawalnych jedynie lokalnie, ale zasłużonych dla społeczności.

Okolo 1/5 organizacji (222 NGO) zainteresowana była określonym typem dziedzictwa. Nominalnie najwięcej było ich mazowieckim i w województwach Polski północnej i zachodniej (w tym w: dolnośląskim, wielkopolskim, pomorskim). Z kolei najwyższy udział w strukturze regionalnej NGO miała ta grupa w województwach: lubuskim, świętokrzyskim i warmińsko-mazurskim. Zarówno nominalnie, jak i pod względem udziału w zbiorowości organizacji w regionie, najniższy wynik uzyskało województwo podlaskie.

W zbiorowości organizacji opiekujących się wybranym typem dziedzictwa materialnego zdecydowanie dominują te zajmujące się dziedzictwem archeologicznym (72%). Nominalnie jest ich najwięcej w województwie mazowieckim, najwyższy natomiast udział mają w strukturze NGO w: świętokrzyskim, lubuskim, lubelskim i mazowieckim (ponad 80%). Są to stowarzyszenia, które funkcjonują zarówno lokalnie, jak i na całym obszarze Polski w ramach współdziałania z innymi tego typu organizacjami (wspólne eksploracje). W dość jednorodnej, gdy chodzi o sposób działania, grupie (detektoryści) warto podać także nieco inny przykład – Towarzystwa Starożytniczego w Chodliku (województwo lubelskie), które wraz z Instytutem Archeologii i Etnologii PAN prowadzi misję archeologiczną, m.in. w grodzisku w Chodliku (https://www.facebook.com/chodlik/?locale=pl_PL).

Znacznie mniej liczną podgrupą organizacji tego typu są te zajmujące się dziedzictwem kolejowym (9% zbiorowości), obecne w zasadzie w całej Polsce, jednak najwięcej ich działa w dolnośląskim i podkarpackim. Stowarzyszenia promują zachowanie lub przywrócenie ruchu kolejowego w określonym obszarze (np. Stowarzyszenie Miłośników Kolei w Jaworzynie Śląskiej), zachowanie elementów materialnego dziedzictwa kolejowego, dokumentowanie historii kolejnictwa

(Stowarzyszenie „Niezależny Instytut Kolejowy” z Gdyni), a także wykorzystanie go do celów turystycznych (szczególnie dotyczy to kolei wąskotorowej i drezynowej, np. podlaskie stowarzyszenie Puszczańska Kolej Drezynowa czy Stowarzyszenie Mazurskie Koleje Drezynowe).

Okolo 8% wszystkich organizacji działających na rzecz określonego typu dziedzictwa stanowią te zainteresowane obiektami powojskowymi. Najwięcej jest ich w województwach: śląskim, wielkopolskim i zachodniopomorskim. Stowarzyszenia te działają na rzecz zachowania, promowania i ożywiania (głównie działaniami rekonstrukcyjnymi) obiektów i kompleksów, często doprecyzowując rodzajów interesujących ich obiektów (np. zamki czy bunkry z czasów zimnej wojny). Podobnie jak w przypadku dziedzictwa kolejowego, tak i przy militarnym, często organizacja w podstawowym wymiarze dookreśla swój zasięg działania przestrzennie (np. Miłośnicy Twierdzy Poznań; Pasjonaci Międzyrzeckiego Rejonu Umocnionego czy Stowarzyszenie Garnizon Kujawski).

Zdecydowanie mniej jest stowarzyszeń zainteresowanych zabytkowymi cmentarzami (ok. 3%), głównie mają one siedzibę w Wielkopolsce (np. Stowarzyszenie na rzecz kultury i historii HEDERA, opiekujące się miejscami pochówku i grobami w powiecie gnieźnieńskim) czy na Mazowszu (np. Polski Czarny Krzyż – opiekujące się cmentarzami wojennymi).

Kilka organizacji zajmuje się zabytkami techniki, w tym obiektami poprzemysłowymi. Działają głównie na Śląsku na rzecz dziedzictwa górniczego i hutniczego (np. Stowarzyszenie Gwarków Zagłębia w Będzinie, opiekujące się zabytkami techniki, czy Stowarzyszenie Miłośników Hutnictwa na Ziemi Tarnogórskiej – dbające o zachowanie pamięci o historii hutnictwa, planujące stworzenie skansenu pierwotnego hutnictwa).

Po okolo 5% zbiorowości NGO działających w i na rzecz obiektów i przestrzeni dziedzictwa stanowiły organizacje, których aktywność w nich związana była: z pielęgnowaniem kultury artystycznej (52 NGO) oraz objęciem społeczną opieką obiektów, zespołów, zachowaniem pamięci miejsca (48 NGO). W przypadku tej drugiej kategorii w samym mazowieckim skupiało się ponad 35% organizacji tego typu, a najwyższy udział w strukturze NGO w regionie ten typ uzyskał w województwie lubuskim. NGO prowadzące działalność artystyczną najwyższy udział w zbiorowości organizacji w regionie osiągnęły z kolei w województwach: lubelskim, małopolskim i podlaskim, czyli w regionach o szczególnie żywej kulturze ludowej.

W grupie stowarzyszeń pielęgnujących kulturę artystyczną dominują te zajmujące się kulturą ludową, prezentujące twórczość przede wszystkim w skansenach (muzyka ludowa, odtwarzanie obrzędów), przyczyniając się do „ożywiania” przestrzeni, a tym samym realizując funkcje socjalizacyjne dla społeczności lokalnych, ale także edukując innych odwiedzających muzea na wolnym powietrzu. Muzyka dawna inna niż ludowa odtwarzana jest w dawnych obiektach rezydencjalnych i obronnych.

Naturalną lokalizacją aktywności stowarzyszeń prowadzących chóry (głównie muzyki sakralnej) są kościoły, choć i tu można podać inne przykłady. Zespół Pieśni Dawnej Canto Choralis z lubuskiego uczestniczy w wydarzeniach organizowanych wokół szlaku cysterskiego (w Bierzwniku, Pelplinie, Strzelcach Krajeńskich i Stargardzie), ale też w zabytkowych dworach i w wydarzeniach artystycznych realizowanych na terenie zabytkowych cmentarzy (Zaduszki Poetyckie) (https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=817100377082372&id=100063472513286).

W stosunkowo nielicznej zbiorowości organizacji zachowujących pamięć miejsca lub opiekujących się pojedynczym obiektem czy zespołem obiektów widoczne jest jej wewnętrzne duże zróżnicowanie. Większość NGO nie ma bezpośredniego wpływu na dany obiekt czy przestrzeń (nie zarządza nim). Prowadzi raczej działalność strażniczą, rzeczniczą, popularyzatorską, gromadzi dokumentację, niekiedy zabiega o odtworzenie obiektu czy gromadzenie środków na remont. Przykłady obiektów czy zespołów powielają zakresy zainteresowania organizacji odnoszących się do określonego typu dziedzictwa, natomiast w tej grupie wyodrębniono te NGO, które obejmują opieką pojedyncze obiekty (np. Stowarzyszenie Murem za Dworcem PKP w Sierpcu; Stowarzyszenie Sympatyków Byłej Kopalni „Anna”; Stowarzyszenie „Młyn – Ruda” w Rudzie (<https://mlynruda.com/zwiedzanie-mlyna/>); Stowarzyszenie Majówka – Kopiec Pamięci; Stowarzyszenie Szaniec z Warszawy, interesujące się zespołem dawnej Stanicy Harcerskiej w Górkach Wielkich, w gminie Brenna, który stworzył i w którym działał Aleksander Kamiński – pedagog, harcmistrz i autor „Kamieni na szaniec”) (https://www.facebook.com/wshszaniec/?locale=pl_PL). Wśród organizacji działających na rzecz zachowania pamięci o obiektach nieistniejących można podać przykłady: w Warszawie: Stowarzyszenia dawny Szpital Ujazdowski; Stowarzyszenia 200-lecia powołania „Fabryki Hirschmann i Kijewski” (<https://www.dwusetlecie.org/>), a wśród organizacji promujących odbudowę obiektu, np. Społeczny Komitet Poparcia Odbudowy Zespołu Pałacowo-Parkowego we Włodowicach (woj. śląskie).

Znacząco mniejszy udział (21 NGO, 2%) miały organizacje skupiające się na potrzebie zachowania lub przywrócenia ładu przestrzennego, gdzie jako jeden z jego wymiarów wskazywały ten związany z zachowaniem dziedzictwa kulturowego. Ta grupa organizacji podejmuje działania na rzecz zachowania/przywrócenia ładu przestrzennego, prowadzi działania strażnicze, rzecznicze, popularyzujące znaczenie ładu przestrzennego, estetyki, funkcjonalności i walorów kulturowych przestrzeni, wyraźnie deklarująca chęć wsparcia eksperckiego członków organizacji dla aktywności podejmowanych przez władze publiczne na rzecz ładu przestrzennego. Organizacje te działają głównie w miastach, np. w Warszawie: Stowarzyszenie „Archikultura w działaniu”; w Poznaniu Stowarzyszenie „Urbanator”; w Ostrowie Wielkopolskim Stowarzyszenie „archiBUNT” (które szczególnie dba o estetykę ulic, szyldów i dekoracji witryn) (https://www.facebook.com/archiBUNT/?locale=pl_PL).

Wnioski

Stowarzyszenia zwykle to najczęściej organizacje o ograniczonych zasobach kadrowych, finansowych, organizacyjnych. Skupiają raczej pasjonatów, nie zaś ekspertów, naukowców (nawet jeżeli nazywają się towarzystwami naukowymi). To, co wydaje się istotne w ich funkcjonowaniu, to w zasadzie stałe opieranie się na inicjatywach współrealizowanych, co jest często praktykowane w działaniach polskich organizacji pozarządowych (Góralczyk, Łuczak, Marcinek 2023), w zbiorowości stowarzyszeń zwykłych natomiast ta cecha jest w zasadzie powszechna i najczęściej oznacza zawieranie współpracy z innymi organizacjami, jednostkami samorządu terytorialnego, instytucjami kultury i innymi podmiotami publicznymi.

Stowarzyszenia zwykle, ze względu także na prawne ograniczenia działania, rzadko podejmują się bezpośrednio odpowiedzialności za obiekt czy przestrzeń. Czynią to raczej w mikroskali, tam, gdzie jest to konieczne ze względu na stan obiektu (np. Towarzystwo Miłośników Ziemi Zakliczyńskiej, które podejmuje się opieki nad historycznymi grobami nieposiadającymi dysponentów). Działania podejmowane przez te organizacje to raczej takie, w których można wykorzystać ich główny potencjał, jakim jest chęć zaangażowania własnego czasu, umiejętności i wiedzy na rzecz ratowania dziedzictwa czy chęć rozwijania pasji i zainteresowań (jak ma to przykładowo miejsce w przypadku grup rekonstrukcyjnych). Wiele z tych organizacji ma charakter krajoznawczy – nie opiekują się obiektami czy przestrzeniami, ale popularyzują o nich wiedzę, integrują społeczności lokalne wokół problemów opieki nad lokalnym dziedzictwem.

W odwołaniach obszarowych do dziedzictwa dominują te lokalne. Wyraźnie potwierdza się spostrzeżenie o stosunkowo słabej identyfikacji regionalnej w Polsce (Bartkowski 2003). Z kolei druga obserwacja prowadzi do wniosku, że ważnym wymiarem identyfikacji kulturowej jest ten narodowy. Wiele organizacji łączy podtrzymywanie pamięci i dbałość o lokalne dziedzictwo z wydarzeniami o ogólnopolskim zasięgu czy znaczeniu. Obok charakterystycznego dla stowarzyszeń zwykłych zainteresowania mikrohistorią, drugi (niekiedy występujący wspólnie z pierwszym) wyraźny trend w wyborze celów i obszarów działania to ten odnoszący się do dziedzictwa zapomnianego i niszczonego. Szczególnie zainteresowanie to kierowane jest w stronę zasobu stanowiącego zagrożony wyróżnik lokalnego krajobrazu (często wypieranego np. presją inwestycyjną, nowymi technologiami lub po prostu brakiem właścicieli lub brakiem zainteresowania właścicieli utrzymaniem obiektów w należytych stanie technicznym, a także po prostu utratą dotychczasowych funkcji).

O wyborze obiektów i przestrzeni do objęcia społeczną opieką najczęściej decyduje miejsce zamieszkania, przy czym zarówno to, w którym jest się członkiem kultury lokalnej bądź regionalnej, jak i miejsce, w którym stosunkowo niedawno się osiedlono. Dlatego wyraźnie widoczne w działaniach opiekuńczych NGO jest

dziedzictwo oswojone, będące wytworem kultury innej niż ta, której przedstawiciele obecnie zamieszkują ten obszar. W przypadku Polski dotyczy to głównie organizacji działających na Ziemiach Odzyskanych, i jest ucieleśnieniem procesu wrastania w te obszary, a także narastania ciekawości i szacunku dla zastanych wytworów kultury (Poniedziałek 2011; Tomaszewski 2012), np. w Świnoujściu –Stowarzyszenie Przyjaciół ulicy Hołdu Pruskiego, działa na rzecz polepszenia stanu zabytkowych kamienic na słynnej ulicy oraz popularyzacji wiedzy o jej historii (<https://www.facebook.com/holdupruskiego/>). Niekiedy działania organizacji odnoszą się do dziedzictwa utraconego w wyniku zmian granic państwa, jak i np. realizowanych inwestycji (Stowarzyszenie „Łuka Nad Narwią – ocalić od zapomnienia” zajmuje się gromadzeniem dokumentacji dotyczącej zatopionej wsi Łuka) (<https://www.facebook.com/LukaNadNarwia/>).

Z kolei wybór obiektów lub przestrzeni działania w przypadku detektorystów, ale też pasjonatów określonych typów dziedzictwa, zasada się na poszukiwaniu obiektów i przestrzeni o określonych wartościach czy właściwościach, np. wcześniej niezbadanych. Grupy rekonstrukcyjne podążają za możliwościami zaprezentowania się w tych obiektach i przestrzeniach, które wpisują się w obszar ich zainteresowań, np. stowarzyszenie 3 Pułk Piechoty Legii Nadwiślańskiej przy Zespole Szkół Nr 3 w Rypinie, zajmujące się odtwarzaniem działań armii napoleońskiej brało udział w: Biwaku wojsk Napoleońskich pod zamkiem w Ostródzie, w inscenizacji Bitwy pod Heilsbergiem (Lidzbark Warmiński) czy w Dniach Twierdzy Nysa (wraz z kilkudziesięcioma innymi grupami rekonstrukcyjnymi, upamiętniając oblężenie Twierdzy przez wojska napoleońskie) ([https://www.facebook.com/p/3 PUŁK Piechoty Legii Nadwiślańskiej przy Zespole Szkół Nr 3 w Rypinie](https://www.facebook.com/p/3%20PUŁK%20Piechoty%20Legii%20Nadwiślańskiej%20przy%20Zespole%20Szkół%20Nr%203%20w%20Rypinie)) Bractwa rycerskie uczestniczą w inscenizacjach turniejów (np. w zachodniopomorskim na zamku w Świdwinie), a stowarzyszenia związane z kulturami pogańskimi działają w skansenach archeologicznych (np. w Gdańsku – Stowarzyszenie Rodzimowierców Pomorskich „Jantar” współpracuje ze Skansenem Archeologicznym Grodzisko w Sopocie) (https://www.facebook.com/StowarzyszenieJantar/?locale=pl_PL).

Stowarzyszenia o profilu artystycznym działają w obiektach i przestrzeniach, w których ich obecność jest uzasadniona powiązaniem pomiędzy repertuarem a miejscem i jego historią. Ich obecność jest także pochodną woli współpracy zarządzających obiektami i przestrzeniami z organizacjami. Można wskazać instytucje kultury, które regularnie zapraszają stowarzyszenia do uczestnictwa w organizowanych przez siebie wydarzeniach (np. Skansen Muzeum Wsi Radomskiej, Skansen Kurpiowski w Nowogrodzie, Zamek w Szydłowcu czy w Golubiu-Dobrzyniu) (<https://www.muzeum-radom.pl/>; <http://www.skansenkurpiowski.pl/>; <https://muzeuminstrumentow.pl/>; <https://www.zamekgolub.pl/>).

Powyższe obserwacje pozwalają skonkludować, że stowarzyszenia zwykłe są dobrymi wskaźnikami społecznego zainteresowania przestrzenią, krajobrazem,

szczególnie w skali lokalnej, wskazują to, co jest dla społeczności ważne, znaczące (symboliczne), atrakcyjne pod względem społeczno-kulturowym, same też przyczyniając się do budowania atrakcyjności obiektów, przestrzeni, obszarów poprzez swoje działania. Nawet jeżeli rzadko podejmują bezpośrednie, fizyczne ingerencje w obiekty czy przestrzeń, to w działaniach pośrednich i wspieranych zewnętrznymi potencjałami, w sposób rozproszony i w ograniczonym zakresie, realizują rodzaj mrowczej społecznej pracy, której często nikt inny nie chce lub – ze względu na ograniczenia własne – nie jest w stanie podjąć.

Literatura

- Ashworth G.J., Graham B., Tunbridge J.E., 2007, *Pluralising Pasts Heritage, Identity and Place in Multicultural Societies*, Pluto Press, London.
- Bartkowski J., 2003, *Wpływ tradycji kulturowych polskich regionów na współczesne zachowania społeczne i polityczne*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa.
- Blake J., 2000, *On Defining the Cultural Heritage*, *The International and Comparative Law Quarterly*, 49(1), 61–85.
- Bondi L., Davidson J., Smith M., 2006, *Introduction: Geography's 'Emotional Turn'*, [w:] J. Davidson, L. Bondi, M. Smith (red.), *Emotional Geographies*, Routledge, London, 1–16.
- Budzińska D., 2001, *Odczytywanie popiołów – śladami dąbrowskich Żydów*, *Polish-Jewish STUDIES*, 2, 444–455.
- Ćwik A., 2020, *Potrzeba zaangażowania lokalnych społeczności w przyszłość nieruchomego dziedzictwa kulturowego*, *Kultura – Społeczeństwo – Edukacja*, 2(18), 351–365.
- Davidson J., Milligan Ch., 2004, *Embodying Emotion Sensing Space: Introducing emotional geographies*, *Social & Cultural Geography*, 5(4), 523–532.
- Domański R., 2000, *Zasady geografii społeczno-ekonomicznej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa–Poznań.
- Fuglewicz S., 2016, *System służb ochrony zabytków w Polsce a społeczna partycypacja w ochronie zabytków*, *Ochrona Dziedzictwa Kulturowego*, 1(15), 51–60.
- Goddard S., 2009, *Heritage partnerships – Promoting public involvement and understanding*, [w:] *Heritage and Beyond*, Council of Europe, Strasbourg, 141–148.
- Góral A., 2016, *To what extent is the heritage management system in Poland really participatory?*, *Zarządzanie w Kulturze*, 17(4), 295–309.
- Góralczyk K., Łuczak, M., Marcinek R., 2023, *Budowanie społeczeństwa zaangażowanego*, [w:] J. Marcinek (red.), *20 lat ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*, NIKZ, Warszawa, 187–199.
- Graham B., Ashworth G.J., Tunbridge J.E., 2000, *A Geography of Heritage: Power, Culture and Economy*, Routledge Taylor & Francis Group, London–New York.
- Gregory D., Johnston R., Pratt G, Watts M.J., Whatmore S. (red.), 2009, *The Dictionary of Human Geography*, Wiley & Sons, Chichester.

- Harrison R., 2013, *Heritage: Critical Approaches*, Routledge, Abingdon–New York.
- Hayden D., 2014, *Urban Landscape History: The Sense of Place and the Politics of Space*, [w:] J. J. Gieseking, W. Mangold, C. Katz, S. Low, S. Saegert (red.), *The People, Place, and Space Reader*, Routledge, London–New York.
- Häyrynen M., 2018, *Cultural Heritage and Participatory Governance*, [w:] A.-M. Halme, T. Mustonen, J.-P. Taavitsainen, S. Thomas, A. Weij (red.), *Heritage is ours: Citizens Participating in Decision Making*, Europa Nostra Finland, 12–17.
- Hoelscher S., Alderman D.H., 2004, *Memory and place: Geographies of a critical relationship*, *Social & Cultural Geography*, 5(3), 347–355.
- Hołuj D., 2023, *Przestrzenie dziedzictwa jako przedmiot zainteresowania organizacji pożytku publicznego*, *Prace i Studia Geograficzne*, 68(1), 43–63.
- Howard P., 2009, *Historic Landscapes and the Recent Past: Whose History?*, [w:] L. Gibson, J. Pendlebury (red.), *Valuing Historic Environments*, Ashgate, Farnham–Burlington, 51–66.
- Jędrzejczyk D., 2016, *Geografia humanistyczna miasta*, Wydawnictwo Dialog, Warszawa.
- Johnson N.C., Schein R.H., Winders J., 2013, *Introduction*, [w:] N.C. Johnson, R.H. Schein, J. Winders (red.), *The Wiley-Blackwell Companion to Cultural Geography*, Wiley & Sons, Chichester.
- Jones O., 2006, *An Ecology of Emotion, Memory, Self and Landscape*, [w:] J. Davidson, L. Bondi, M. Smith (red.), *Emotional Geographies*, Routledge, London, 205–218.
- King T.F., 2008, *Who Makes It Heritage?*, *Heritage Management*, 1(1) Spring, 99–112.
- Kisić V., Tomka G., 2018, *Citizen engagement & education: Learning kit for heritage civil society organisations*, Europa Nostra, Hague.
- Kitchin R., Thirtf N. (red.), 2009, *International Encyclopedia of Human Geography*, Elsevier, Amsterdam.
- Lisowski A., 2014, *Typy przestrzeni a geografia*, *Prace Komisji Krajoznawstwa Kulturowego*, 24, 7–18.
- Low S.M., Altman I., 1992, *Place Attachment: A Conceptual Inquiry*, [w:] I. Altman, S. M. Low (red.), *Place Attachment*, Plenum Press, New York–London.
- Mercier M., Norton W., 2019, *Human geography*, Oxford University Press, Oxford.
- Meyer-Bisch P., 2009, *On the “right to heritage” – The innovative approach of Articles 1 and 2 of the Faro Convention*, [w:] *Heritage and Beyond*, Council of Europe, Strasbourg, 59–66.
- Midura F., 1981, *Rola społecznych opiekunów zabytków w ochronie dóbr kultury narodowej*, *Ochrona Zabytków*, 34(3–4), 166–172.
- Murzyn-Kupisz M., Działek J., 2013, *Cultural heritage in building and enhancing social capital*, *Journal of Cultural Heritage Management and Sustainable Development*, 3(1), 35–54.
- Murzyn-Kupisz M., Hołuj D., Działek J., 2022, *Spoleczno-ekonomiczne oddziaływanie dziedzictwa kulturowego. Stan badań oraz perspektywy i potrzeby badawcze w kontekście polskim*, NID – UJ, Warszawa–Kraków.
- Nayak A., Jeffrey A., 2011, *An Introduction to Ideas in Human Geography*, Routledge, New York–London.

- Nora P., 1989, *Between Memory and History, Les Lieux de mémoire*, Representations, Spring, 26, <https://doi.org/10.2307/2928520>.
- Nowicki R.G., 2018, *Partycypacja turystów i mieszkańców miejscowości turystycznych w procesie ochrony zabytków architektury*, Turystyka Kulturowa, 2, 26–39.
- Poniedziałek J., 2011, *Postmigracyjne tworzenie tożsamości regionalnej. Studium współczesnej warmińskomazurskości*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
- Purchla J., 2014, *Dziedzictwo kulturowe a kapitał społeczny*, [w:] A. Rottermund (red.), *Dlaczego i jak w nowoczesny sposób chronić dziedzictwo kulturowe*, Polski Komitet ds. UNESCO, Warszawa, 21–30.
- Relph E., 1976, *Place and Placelessness*, Pion, London.
- Rembowska K., 2013, *Podejście kulturowe – szansa na integrację geografii człowieka*, [w:] M. Wójcik (red.), *Studia regionalne. Społeczeństwo – region – miejsce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, 23–29.
- Runge J., 2007, *Metody badań w geografii społeczno-ekonomicznej – elementy metodologii, wybrane narzędzia badawcze*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Runge J., 2020, *Złożony układ osadniczy – tradycyjny region ekonomiczny – przestrzeń społeczno-kulturowa*, Uniwersytet Śląski, Katowice.
- Runge J., 2023, *Przestrzeń społeczno-kulturowa złożonego układu osadniczego*, Uniwersytet Śląski, Katowice.
- Skalska T., Koskowski M., 2017, *Rola organizacji pozarządowych w zarządzaniu dziedzictwem kulturowym dla potrzeb turystyki*, Turystyka Kulturowa, 1, 68–79.
- Skalski K., 2008, *Przestrzeń publiczna – dobro wspólne*, [w:] G. Praweńska-Skrzypek (red.), *Rozwój przez partnerstwo*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, 57–67.
- Smith, L., 2006, *Uses of heritage*, Routledge, Abingdon.
- Smith L., Campbell G., 2015, *The Elephant in the Room: Heritage, Affect, and Emotion*, [w:] W. Logan, M. Nic Craith, U. Kockel (red.), *A Companion to Heritage Studies*, John Wiley & Sons, 443–460.
- Tomaszewski A., 2012, *Ku nowej filozofii dziedzictwa*, Seria: Heritologia, 1, Międzynarodowe Centrum Kultury, Kraków.
- Tuan Y.-F., 1987, *Przestrzeń i miejsce*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.
- Znanięcki F., 2011 [1938], *Socjologiczne podstawy ekologii ludzkiej*, Ruch Prawniczy, ekonomiczny i Socjologiczny, 1 [przedruk w:] M. Malikowski, S. Solecki (oprac.), *Społeczeństwo i przestrzeń zurbanizowana. Teksty źródłowe*, Uniwersytet Rzeszowski, Rzeszów, 122–146.
- Ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 r. Prawo o stowarzyszeniach (t.j. Dz.U. 2020 poz. 2261).

Źródła internetowe

- Muzeum Ludowych Instrumentów Muzycznych w Szydłowcu, www.muzeuminstrumentow.pl/ (5.03.2024).
- Muzeum Wsi Radomskiej w Radomiu, www.muzeum-radom.pl/ (10.04.2024).
- Skansen Kurpiowski w Nowogrodzie, www.skansenkurpiowski.pl/ (16.02.2024).

Stowarzyszenie 200-lecia powołania „Fabryki Hirschmann i Kijewski”, www.dwusetlecie.org/ (3.11.2023).

Stowarzyszenie Młyn – „Ruda” w Rudzie, www.mlynruda.com/zwiedzanie-mlyna/ (13.02.2024).

Stowarzyszenie Regionalna Grupa Historyczna Schondorf, www.schondorf.pl/ (11.05.2024).

www.facebook.com/p/3 PUŁK Piechoty Legii Nadwiślańskiej przy Zespole Szkół Nr 3 w Rypinie (15.12.2023).

www.facebook.com/archiBUNTY/?locale=pl_PL (4.04.2024).

www.facebook.com/bliskiehistorie/ (13.02.2024).

www.facebook.com/chodlik/?locale=pl_PL (22.04.2024).

www.facebook.com/holdupruskiego/ (22.04.2024).

www.facebook.com/lazegapoznanska (8.01.2024).

www.facebook.com/LukaNadNarwia/ (17.12.2023).

www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=817100377082372&id=100063472513286 (18.12.2023).

www.facebook.com/StowarzyszenieJantar/?locale=pl_PL (3.03.2024).

www.facebook.com/ZapomnianyBialystok/?locale=pl_PL (15.03.2024).

Zamek Golubski www.zamekgolub.pl/ (2.06.2024).

Materialy źródłowe

380 rejestrów stowarzyszeń zwykłych (pobrane z Biuletynów Informacji Publicznej starostw powiatowych).

Dominika Hołuj

Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie

Instytut Gospodarki Przestrzennej i Studiów Miejskich

ul. Rakowicka 27, 31-510 Kraków

holujd@uek.krakow.pl

ORCID: 0000-0001-8532-4052